

Міністерство освіти і науки України

Луцький національний технічний університет

Факультет митної справи, матеріалів та технологій

Кафедра туризму та готельно-ресторанної справи

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ЗА СТУПЕНЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ «БАКАЛАВР»

ВИКОРИСТАННЯ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ
СПАДЩИНИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

спеціальність 242 Туризм
(шифр і назва спеціальності)

освітня програма «Туризм»
(назва освітньої програми)

Виконав: здобувач вищої освіти
групи ТРЗ-41

_____ **ВОЛОХ Іванна Володимирівна**
(підпис)

Керівник:
_____ к.пед.н., доц. ЗУБЕХІНА Т.В.
(підпис)

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту

«__» _____ 2025 р.

Гарант освітньої програми:

_____ к. е. наук, доцент ДАЩУК Ю.Є.

Луцьк – 2025 року

ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет *митної справи, матеріалів та технологій*

Кафедра *туризму та готельно-ресторанної справи*

Ступінь вищої освіти: *бакалавр*

Галузь знань: *24 Сфера обслуговування*

Спеціальність: *242 Туризм*

Освітня програма: *Туризм*

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

Л.Ю. МАТВІЙЧУК

«__» _____ 2025 р.

З А В Д А Н Н Я НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

ВОЛОХ Іванні Володимирівні

1. Тема кваліфікаційної роботи *Використання об'єктів культурної спадщини для розвитку туризму*

Керівник роботи: к.пед.н., доц. ЗУБЕХІНА Т.В.

затверджені наказом вищого навчального закладу № 2/01-02 від 02.01.2025 р.

2. Строк подання здобувачем вищої освіти кваліфікаційної роботи – 01.06.2025 р.

3. Вихідні дані до роботи: аналіз державних та регіональних стратегій, спрямованих на використання культурної спадщини для розвитку туризму, оцінка законодавства, що регулює охорону культурної спадщини та туристичну діяльність, інформація про їхні проекти та програми, спрямовані на збереження та популяризацію об'єктів.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, що потрібно розробити):

Розділ 1. Теоретичні основи вивчення культурної спадщини в туризмі

Розділ 2. Стан та особливості використання об'єктів культурної спадщини в туристичній діяльності України

Розділ 3. Приклад ефективного використання культурної спадщини для розвитку туризму

5. Перелік графічного матеріалу:

Кількість міжнародних туристичних поїздок та рівень відновлення світового туризму. Рівень відновлення туризму у різних регіонах світу в першому кварталі 2023 року порівняно з допандемічним рівнем. ТОП-5 областей за сумою турзбору у 2023 р.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис	
		завдання видав	завдання прийняв
<i>Розділ 1. Теоретичні основи вивчення культурної спадщини в туризмі</i>	доц. Зубехіна Т.В.		
<i>Розділ 2. Стан та особливості використання об'єктів культурної спадщини в туристичній діяльності України</i>	доц. Зубехіна Т.В.		
<i>Розділ 3. Приклад ефективного використання культурної спадщини для розвитку туризму</i>	доц. Зубехіна Т.В.		
<i>Висновки</i>	доц. Зубехіна Т.В.		
<i>Нормоконтроль</i>	доц. Дащук Ю.Є.		

7. Дата видачі завдання «02» січня 2025 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи бакалавра	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	<i>Обґрунтування вибору теми кваліфікаційної роботи</i>	до 01.12.2024 р.	
2.	<i>Огляд літератури та досліджування проблеми для написання кваліфікаційної роботи</i>	20.01.2025 р.	
3.	<i>Написання теоретичної частини кваліфікаційної роботи</i>	20.02. 2025 р.	
4.	<i>Написання аналітичної частини кваліфікаційної роботи</i>	20.03. 2025 р.	
5.	<i>Написання проектної частини кваліфікаційної роботи</i>	20.04. 2025 р.	
6.	<i>Висновки</i>	01.05. 2025 р.	
7.	<i>Формування і організація списку використаних джерел</i>	10.05. 2025 р.	
8.	<i>Попередній захист кваліфікаційної роботи бакалавра</i>	20.05. 2025 р.	
9.	<i>Нормоконтроль</i>	21.05. 2025 р.	
10.	<i>Інструментальна перевірка на академічний плагіат</i>	до 30.05. 2025 р.	
11.	<i>Представлення кваліфікаційної роботи магістра до захисту</i>	01.06.2025 р.	

Здобувач вищої освіти _____ Волох І.В.

Керівник кваліфікаційної роботи _____ Зубехіна Т.В.

АНОТАЦІЯ

Волох І.В. Використання об'єктів культурної спадщини для розвитку туризму. – На правах рукопису. Кваліфікаційна робота першого (бакалаврського) рівня, ОПП «Туризм», за спеціальності 242 Туризм, галузі знань 24 Сфера обслуговування – Луцький національний технічний університет, кафедра туризму та готельно-ресторанної справи. – Луцьк, 2025. – 50 с., список джерел з 65 найменувань.

Об'єкти культурної спадщини мають величезний потенціал як чинники сталого туристичного розвитку. Вони не лише сприяють економічному зростанню регіонів, а й зміцнюють культурну самобутність і міжрегіональну взаємодію. Особливої ваги набуває інтеграція нематеріальних елементів (пісні, обряди, ремесла) в екскурсійні маршрути та їх популяризація серед молоді через сучасні формати подачі. Зростаючий інтерес до етнокультурної спадщини, потреба у збереженні нематеріальних традицій, розвиток внутрішнього туризму в Україні та необхідність пошуку нових підходів до туристичних продуктів, орієнтованих на автентичність і локальну ідентичність.

У роботі проаналізовано поняття та класифікація культурної спадщини, досліджено історико-культурні надбання та їх роль у туристичній сфері, охарактеризовано світовий досвід використання об'єктів культурної спадщини в туризмі. Проведено оцінку туристичного потенціалу культурної спадщини України та описано проблеми та виклики у збереженні й використанні об'єктів спадщини для туризму. Рекомендовано приклад ефективного використання культурної спадщини для розвитку туризму.

Ключові слова: туризм, культурний туризм, історико-культурна спадщина.

ABSTRACT

Volokh I.V. Using cultural heritage sites for tourism development. – Manuscript rights. Qualification work of the first (bachelor) level, OPP "Tourism", in the specialty 242 Tourism, fields of knowledge 24 Service sector – Lutsk National Technical University, Department of Tourism and Hotel and Restaurant Business. – Lutsk, 2025. – 50 p., list of sources from 65 names.

Cultural heritage sites have enormous potential as factors of sustainable tourism development. They not only contribute to the economic growth of regions, but also strengthen cultural identity and interregional interaction. Of particular importance is the integration of intangible elements (songs, rituals, crafts) into excursion routes and their popularization among young people through modern presentation formats. Growing interest in ethnocultural heritage, the need to preserve intangible traditions, the development of domestic tourism in Ukraine and the need to find new approaches to tourism products focused on authenticity and local identity.

The paper analyzes the concept and classification of cultural heritage, investigates historical and cultural heritage and their role in the tourism sector, characterizes the world experience of using cultural heritage sites in tourism. The tourism potential of Ukraine's cultural heritage is assessed and the problems and challenges in the preservation and use of heritage sites for tourism are described. An example of the effective use of cultural heritage for the development of tourism is recommended.

Keywords: tourism, cultural tourism, historical and cultural heritage.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В ТУРИЗМІ	10
1.1. Поняття та класифікація культурної спадщини	10
1.2. Історико-культурні надбання та їх роль у туристичній сфері	16
1.3. Світовий досвід використання об'єктів культурної спадщини в туризмі	21
РОЗДІЛ 2. СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В ТУРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ	28
2.1. Оцінка туристичного потенціалу культурної спадщини України	28
2.2. Проблеми та виклики у збереженні й використанні об'єктів спадщини для туризму	32
РОЗДІЛ 3. ПРИКЛАД ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ (у вигляді туристичного маршруту)	36
ВИСНОВКИ	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	44

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасних умовах активного розвитку індустрії туризму все більше уваги приділяється використанню об'єктів культурної спадщини як стратегічного ресурсу для підвищення туристичної привабливості територій. Культурна спадщина – це не лише важлива складова національної ідентичності, а й потужний інструмент сталого розвитку регіонів. Україна, маючи багатовікову історію, етнокультурне розмаїття та численні пам'ятки матеріальної й нематеріальної культури, володіє значним потенціалом у сфері культурного туризму.

Використання об'єктів культурної спадщини в туристичних маршрутах дозволяє забезпечити не тільки збереження та популяризацію історичних та етнографічних цінностей, але й сприяє економічному пожвавленню сільських громад, створенню нових робочих місць, залученню інвестицій та розвитку інфраструктури. Зокрема, впровадження театралізованих екскурсій, інтеграція елементів нематеріальної культурної спадщини, таких як традиційні обряди, народні пісні, ремесла, дає можливість туристам глибше пізнати культурний контекст, а місцевим жителям, зберегти свої традиції та трансформувати їх у джерело доходу.

На фоні зростаючого інтересу до аутентичних і унікальних туристичних вражень, саме культурна спадщина здатна забезпечити конкурентні переваги для України на міжнародному туристичному ринку. Актуальність теми зростає і в контексті повоєнного відновлення країни: туризм, заснований на культурі, може стати ефективним інструментом для формування позитивного іміджу України у світі та зміцнення національної єдності.

Об'єкт дослідження – культурна спадщина як ресурс туристичної діяльності.

Предметом дослідження є форми, методи та механізми використання об'єктів культурної спадщини в туристичній галузі, зокрема в контексті України.

Мета та завдання роботи. Метою даної роботи є Дослідити теоретичні засади та практичний досвід використання культурної спадщини в туризмі, проаналізувати її потенціал в Україні та обґрунтувати можливості розвитку туристичної діяльності на основі культурних об'єктів.

Для досягнення мети були поставлені і вирішені наступні *завдання*:

- розкрити сутність поняття «культурна спадщина» та здійснити її класифікацію;
- визначити значення історико-культурних надбань у формуванні туристичного продукту»;
- проаналізувати світовий досвід використання об'єктів культурної спадщини у туризмі;
- оцінити сучасний стан використання об'єктів культурної спадщини в туристичній діяльності України;
- виявити основні проблеми та виклики, пов'язані з використанням і збереженням таких об'єктів;
- розробити приклад ефективного туристичного маршруту на основі нематеріальної культурної спадщини Рівненщини.

Методи дослідження. Були використані наступні методи: методи порівняння та аналізу, узагальнення, наукової абстракції-розкривають суть процесу, принципи управління привабливістю туристичних продуктів, графічні оцінки експертів для пояснення результатів дослідження.

Інформаційною базою дослідження стали різноманітні статті, підручники, посібники, монографії, періодичні Інтернет ресурси в сфері культурної та туристичної діяльності.

Новизна даної кваліфікаційної роботи полягає в розробці унікального історико-культурного туру на один день по Волині, метою якого є оперативне ознайомлення з історією та культурою області.

Практичне значення отриманих результатів полягає в узагальненні науково-теоретичних і розробці практичних положень щодо перспектив розвитку туризму на основі історико-культурного потенціалу України.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження були обговорені та представлені на конференції Розвиток туристичного бізнесу та рекреації: досвід, сучасні виклики та майбутні орієнтири: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених та здобувачів вищої освіти (16 - 17 квітня 2025 року). Одеса: Одеський національний технологічний університет, 2025р.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел; 50 сторінок тексту, 7 рисунків, 7 таблиць. Список використаних джерел включає 65 найменування літератури.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В ТУРИЗМІ

1.1. Поняття та класифікація культурної спадщини

Культурна спадщина є фундаментальним елементом ідентичності будь-якого народу, відображенням його історичного досвіду, творчого потенціалу, цінностей, традицій і способу життя. Вона охоплює як матеріальні, так і нематеріальні прояви культури, що зберігаються впродовж століть, передаються з покоління в покоління та формують безперервний зв'язок між минулим, сьогоденням і майбутнім.

У сучасних умовах глобалізації та інтенсивних соціокультурних змін зростає усвідомлення важливості охорони й збереження культурної спадщини як ресурсу сталого розвитку. Її потенціал дедалі частіше розглядається не лише у контексті збереження історичної пам'яті, а й як чинник культурної, соціальної та економічної активності. Однією з найперспективніших сфер використання об'єктів культурної спадщини є туризм – галузь, що не лише сприяє економічному розвитку регіонів, а й стимулює збереження культурних ресурсів через залучення громадськості та інвестицій [3].

Культурна спадщина – це сукупність матеріальних та нематеріальних цінностей, створених попередніми поколіннями, які успадковуються сучасним суспільством і передаються нащадкам. Вона є живим віддзеркаленням історії, ідентичності, традицій, знань та досвіду певної спільноти, народу чи всього людства. Культурна спадщина не лише пов'язує нас із минулим, але й формує сьогодення та впливає на майбутнє. Вона нерозривно пов'язана з поняттями історичної пам'яті, національної самосвідомості та культурного розмаїття. Найпоширенішою є класифікація культурної спадщини за її формою існування, поділяючи її на матеріальну та нематеріальну.

Таблиця 1.1 – Визначення поняття «культурної спадщини»

№	Автори	Суть поняття
1	ЮНЕСКО, Хартія про збереження цифрової спадщини	Визначено цифрову спадщину як новий тип спадщини, що включає ресурси культури, науки, освіти, медицини тощо, які створюються або оцифровуються. Її збереження визнається важливою глобальною проблемою.
2	В.М. Парацій та ін.	Законодавче визначення культурної спадщини в Україні вважається розпливчастим, тому воно потребує глибшого осмислення з урахуванням міжнародних стандартів і сучасних соціальних потреб.
3	С.І. Кот	Неоціненна скарбниця надбань та досягнень, які були створені попередніми поколіннями і передані нам у спадок. Вона являє собою сукупність цінностей, що є віддзеркаленням історії, знань, традицій та ідентичності суспільства
4	Н. Кобижча, І. Штефан (2021)	Цифрова культура – це новий тип культури, що виникає під впливом цифрових технологій, і може бути вивчений через інструменти нових медіа
5	О.І. Мельничук	Спадщина – носій інформації про досвід людства, що змінюється з часом і простором. Вона включає традиції, мистецтво, обряди, мову, ландшафти тощо. Має цінність як джерело знань і пам'яті.
6	І.В. Зорін, В.А. Квартальнов	Культурна спадщина класифікується за типом користування: туристами, змішаним користуванням та місцевим населенням. Вона є ресурсом для туристичної діяльності.
7	Узагальнені напрями сучасного розуміння спадщини	Виділено кілька вимірів: - генетичний – як елемент історичної пам'яті; - географічний – як характеристика території; - історичний – як досвід взаємодії людини й природи; - інформаційний – як носій культурної інформації; - правовий – як об'єкт правових відносин; - соціально-економічний – як ресурс розвитку; - гуманітарний і збалансований – як база для сталого розвитку, освіти, підвищення якості життя.

Джерело: (розроблено автором на основі [4, 10, 14])

Цей поділ закріплений у міжнародних документах, зокрема Конвенціях ЮНЕСКО. Матеріальна культурна спадщина (Tangible Cultural Heritage), це фізичні об'єкти та місця, які мають історичну, мистецьку, археологічну, естетичну, етнологічну чи наукову цінність. Вона є «видимою» та «відчутною». Нематеріальна культурна спадщина (Intangible Cultural Heritage). Це практики, уявлення, форми вираження, знання та навички, а також пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти й культурні простори, які визнаються спільнотами, групами та, у деяких випадках, окремими особами як

частина їхньої культурної спадщини. Вона є «живою» і передається з покоління в покоління, постійно відтворюючись [12].

Таблиця 1.2 – Класифікація культурної спадщини

Тип спадщини	Характеристика	Приклади	Місця зберігання / Прояви
1. Матеріальна культурна спадщина (Tangible Cultural Heritage)	Фізичні об'єкти, що можна переміщувати	Картини, скульптури, археологічні знахідки, зброя, рукописи, монети, фотографії, наукові прилади	Музеї, архіви, бібліотеки, галереї, приватні колекції
	Об'єкти, невід'ємні від певного місця	Замки, церкви, історичні будинки, археологічні руїни, поля битв, історичні ландшафти, мости, міські центри	На місцях розташування: міста, історичні зони, природні території
	Об'єкти на дні водойм	Затонулі кораблі, підводні міста, артефакти з морів, річок, озер	Морське, річкове чи озерне дно, підводні археологічні зони
2. Нематеріальна культурна спадщина (Intangible Cultural Heritage)	Усна творчість, мова як носій культури	Прислів'я, легенди, епоси, народна поезія, діалекти	Передається усно, з покоління в покоління
	Мистецтва, що виконуються наживо	Спів, танці, музика, театр, обряди	Сцени, майдани, під час свят і вистав
	Традиції спільнот, обряди	Колядки, Івана Купала, весільні та поховальні обряди, святкові події	Публічні простори, громади, обрядові дійства
	Народні знання та уявлення	Традиційна медицина, астрономічні знання, аграрні практики	Сільські громади, родинна спадщина, фольклор
	Знання та навички створення виробів	Вишивка, гончарство, ковальство, писанкарство, різьба по дереву	Майстерні, навчальні центри, родинне передання

Джерело: розроблено автором

Важливо розуміти, що матеріальна та нематеріальна спадщина часто тісно взаємопов'язані. Наприклад, традиційне ремесло (нематеріальна спадщина) може виробляти матеріальні об'єкти (вишиті рушники, керамічний посуд). Виконання обряду чи танцю (нематеріальна спадщина) може відбуватися у певній історичній будівлі або на історичній площі (матеріальна

спадщина). Збереження нематеріальної спадщини часто залежить від збереження пов'язаних з нею матеріальних об'єктів та просторів.

Обидва види культурної спадщини є життєво важливими для збереження культурного розмаїття, історичної пам'яті та забезпечення сталого розвитку суспільства. Культурне надбання відіграє вирішальну роль у плеканні історичної пам'яті поколінь, стимулюванні туристичної галузі та зміцненні міжкультурних зв'язків між націями.

Однак, не менш критичним є усвідомлення екстремального контексту, в якому опинилася Україна через триваючу військову агресію з боку російської федерації. Ця агресія становить постійну та пряму загрозу, спрямовану, зокрема, на знищення об'єктів культурної спадщини. Статистика руйнувань є жахливим свідченням масштабів цієї проблеми. Від початку повномасштабного вторгнення, а саме з 24 лютого 2022 року по 25 травня 2024 року, дії агресора призвели до знищення або пошкодження 1080 пам'яток культурної спадщини на території України. Серед них: 121 об'єкт національного значення, 879 – місцевого рівня, та ще 80 – щойно виявлені цінні об'єкти [6].

Щодо нематеріального виміру культурної спадщини, то, відповідно до міжнародних стандартів, визначених Конвенцією ЮНЕСКО, ухваленою у 2003 році (до якої Україна приєдналася у 2008 році), ця категорія охоплює низку живих проявів культури. До них належать: усні традиції та фольклор (як-от епічні твори, народні перекази, легенди), форми вираження (включаючи мову як таку), перформативні мистецтва (музика, спів, традиційні танці, театральні форми), усталені звичаї, ритуали, святкові дійства та відзначення подій, народна мудрість та знання, пов'язані зі світом природи і Всесвітом (зокрема, традиційні практики та народна медицина), а також традиційні ремесла. В українському контексті прикладами такої спадщини є, наприклад, мистецтво гуцульської писанки, культура приготування автентичного українського борщу, унікальна технологія створення клембівської сорочки з характерною «квіткою» та багато інших елементів.

Таблиця 1.3 – Об’єкти Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Україні

№	Назва об’єкта	Тип спадщини	Рік включення	Примітки
1	Київ: Софійський собор та прилеглі монастирі, Києво-Печерська лавра	Культурна	1990	Визначна релігійно-архітектурна спадщина столиці.
2	Ансамбль історичного центру Львова	Культурна	1998	Зразок європейської міської архітектури з різних епох.
3	Геодезична дуга Струве	Культурна / Наукова	2005	Міжнародний науковий проєкт, що проходить через кілька країн.
4	Букові праліси та давні ліси Карпат і Європи	Природна	2007	Унікальні незаймані лісові екосистеми (спільна номінація).
5	Резиденція митрополитів Буковини і Далмації (Чернівці)	Культурна	2011	Архітектурний шедевр, приклад стилю еклектики з елементами візантійського й романського мистецтва.
6	Херсонес Таврійський і його хора (Севастополь)	Культурна	2013	Античне місто-держава, нині розташоване на тимчасово окупованій території.
7	Дерев’яні церкви Карпатського регіону Польщі та України	Культурна	2013	Приклад традиційного дерев’яного сакрального зодчества (спільна номінація).

Джерело: розроблено автором

Нематеріальна культурна спадщина має глибокий та нерозривний зв’язок з матеріальними надбаннями і є наріжним каменем самобутності українського народу. Вона слугує вагомим джерелом культурної багатогранності та потужним зберігачем пам’яті поколінь. Відновлення та захист культурних надбань України є питанням першочергової важливості. Це є предметом постійних експертних обговорень, зокрема в контексті забезпечення ефективної охорони культурних цінностей [23].

Це зумовлено тим, що така діяльність є запорукою збереження історичної та культурної самобутності країни. Культурна спадщина уособлює багату історію, глибинні традиції та систему цінностей українського народу. За загальною кількістю своїх пам’яток, Україна по праву вважається державою зі

значним культурним надбанням. Його оберігання допомагає зберегти унікальне обличчя та самобутність України на світовій арені.

По-друге, відродження та захист культурної спадщини стимулює туристичну галузь та внутрішню економіку. Історичні об'єкти, музейні зібрання, фольклорні заходи та інші культурні локації є магнітом як для місцевих мешканців, так і для іноземних гостей, що позитивно впливає на економічний розвиток держави. Крім того, плекання культурної спадщини сприяє підвищенню загального культурного горизонту суспільства. Засвоєння знань про історію, традиції, мистецькі досягнення та інші аспекти культурного надбання сприяє розвитку освіти та кристалізації національної свідомості [8].

Очевидно, що існують очевидні розбіжності у підходах до збереження матеріальної та нематеріальної культурної спадщини. Зокрема, ключовими інструментами захисту матеріальних об'єктів є їх відновлення та реставраційні роботи. Для попередження деградації більшості пам'яток потрібне регулярне проведення реставраційних заходів. Ці роботи здійснюються суворо відповідно до реставраційних норм і правил, затверджених відповідним державним органом, відповідальним за формування державної політики у сфері охорони культурної спадщини.

Водночас, підходи до збереження нематеріальної спадщини відрізняються, і за це відповідають спеціалізовані структури. Зокрема, Українському центру культурних досліджень (УЦКД), починаючи з 2014 року, було доручено науково-методичне супроводження виконання Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини, а з 2018 року – також забезпечення впровадження Конвенції ЮНЕСКО про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження. Саме цей центр започаткував і презентував ініціативу «Віртуальний музей нематеріальної культурної спадщини України». Завдання проекту полягає у сучасному і доступному відтворенні та презентації нематеріальної культурної спадщини України, щоб надати можливість якомога ширшому колу осіб ознайомитись з традиціями та

надбаннями українського народу, сприяючи об'єднанню в єдиному культурному просторі [4, 10].

Слід також зазначити, що 27 березня 2024 року Міністерство культури та інформаційної політики України передало до Міністерства закордонних справ 2 пакети документів для номінування з метою їх подальшого розгляду Міжурядовим комітетом ЮНЕСКО з охорони нематеріальної культурної спадщини. Ці досє були розроблені завдяки активності самих громад, які провели глибоке дослідження своєї нематеріальної культурної спадщини та отримали підтримку для своїх локальних ініціатив у сфері охорони НКС. Ця значна робота ґрунтується на розумінні того, що жива спадщина сьогодні слугує джерелом життєстійкості, суспільної гармонії, фундаментом ідентичності, запорукою добробуту та сталого розвитку спільнот, а також сприяє взаєморозумінню як між самими громадами, так і між суспільствами загалом.

1.2. Історико-культурні надбання та їх роль у туристичній сфері

Історико-культурні надбання – це унікальна сукупність об'єктів, артефактів та явищ, що мають визначну історичну й культурну цінність. Вони слугують живим відбитком історії, традицій, спадщини та самобутнього культурного досвіду конкретного регіону, народу чи цивілізації. Ці скарби можна умовно розділити на матеріальні прояви (як-от архітектурні шедеври, монументальні споруди, музейні фонди, культові споруди, давні предмети) та нематеріальні форми (зокрема, усталені звичаї, обрядовість, музична та мистецька спадщина, мовні особливості, фольклор тощо).

Ці ресурси відіграють фундаментальну роль у збереженні та трансляції культурної спадщини наступним генераціям. Вони надають можливість осягнути минуле, збагачують культурний горизонт суспільства та виступають потужним магнітом для туристичних потоків. Саме історико-культурні об'єкти стають привабливими для мандрівників, які прагнуть дослідити

культурне розмаїття народів, зануритись у їхню історію та насолодитись неповторністю історичних локацій і традицій [11, 19].

Значення історико-культурних надбань для розвитку туристичної галузі є вирішальним. Вони мають величезний потенціал для приваблення відвідувачів та стимулювання економічного зростання. Один із ключових аспектів їхньої ролі – це функція охорони культурної спадщини. Ці об'єкти є нікими свідками минулих епох і несуть величезну історичну та культурну вагу. Їхнє збереження та відновлення сприяє укріпленню національної ідентичності, розкриттю туристичного потенціалу регіону та підвищенню його привабливості для гостей.

Насамперед, історико-культурні ресурси приваблюють туристів своєю унікальністю та вагою у контексті збереження історичної спадщини. Вони дають шанс відчутти атмосферу минулого, глибше пізнати культуру, звичаї та спосіб життя попередніх поколінь. Саме тому культурно-орієнтований туризм, що має на меті пізнання історії та культурного контексту, набирає все більшої популярності.

По-друге, розвиток туризму на основі історико-культурних об'єктів генерує значні економічні переваги. Він стимулює залучення інвестицій у реставраційні роботи та модернізацію історичних локацій. Створюються нові робочі місця, активно розвивається сфера гостинності та супутні послуги, підтримується діяльність місцевих суб'єктів господарювання – готелів, закладів харчування, торгових точок та ремісничих майстерень. Туристичні потоки, спрямовані на об'єкти історико-культурної спадщини, забезпечують економічне зростання для місцевих громад, сприяють розбудові інфраструктури та залученню капіталовкладень. Комплексний розвиток інфраструктури, у свою чергу, покращує якість життя мешканців [34].

По-третє, туристична діяльність, що спирається на історико-культурні ресурси, має глибокі соціокультурні ефекти. Вона забезпечує охорону та популяризацію культурної спадщини і традицій. Туризм також заохочує молоде покоління до вивчення власної історії та культури, сприяє

міжкультурному діалогу та формуванню толерантного ставлення через безпосереднє знайомство з іншими культурами. Історико-культурні надбання є ключовим компонентом у формуванні туристичного образу регіону. Вони створюють неповторну атмосферу та запрошують до своєрідної подорожі у часі, даючи туристам можливість зануритись у минуле та відчутти його дух. Це приваблює тих, хто прагне побачити, доторкнутись та досягнути історію, культуру та традиції інших народів.

Історико-культурні ресурси є вагомим чинником розвитку туризму у багатьох країнах світу. Туристи з різних континентів виявляють значний інтерес до відвідування історичних пам'яток, музеїв, архітектурних комплексів та інших об'єктів культурної спадщини. Вони прагнуть пізнавати історію та культуру різних народів, а також насолоджуватись їхнім унікальним середовищем.

Ці типи об'єктів є необхідними для розвитку, оскільки вони:

1. Створюють первинну атракцію для туристів.
2. Формують унікальний образ та бренд території.
3. Мають потенціал для генерації економічних доходів (через продаж квитків, сувенірів, послуг).
4. Стимулюють розвиток супутньої інфраструктури (готелі, ресторани, транспорт).
5. Створюють робочі місця для місцевого населення.
6. Сприяють збереженню ідентичності та популяризації історії.

Ефективне виявлення, збереження, реставрація, інтерпретація та промоція саме цих категорій об'єктів є критично важливим для сталого розвитку як туристичної галузі, так і регіону в цілому.

Таким чином, історико-культурні надбання є надзвичайно цінними елементами не лише для процвітання туризму, але й для охорони та передачі культурної спадщини майбутнім поколінням.

Таблиця 1.4 – Визначні архітектурні комплекси та споруди для культурного туризму

Категорія об'єкта історико-культурної спадщини	Приклади об'єктів	Значення для розвитку
<i>Визначні архітектурні комплекси та споруди</i>	Замки, фортеці, палаци Культові споруди (Церкви, собори, монастирі, синагоги, мечеті) Історичні будівлі та садиби	Часто є візитівками регіонів, висока візуальна привабливість, потенціал для подій Цінність в архітектурі та духовному значенні, приваблюють паломників/релігійних туристів Можуть бути перетворені на музеї, готелі, центри.
<i>Музеї та музейні комплекси</i>	Краєзнавчі, історичні, художні, етнографічні музеї Музеї просто неба (скансени)	Зберігають колекції, надають розуміння історії/культури/побуту Є освітньою базою та точкою тяжіння для культурно-пізнавального туризму Відтворюють середовище, дозволяють відчутти атмосферу, інтегрують ремесла/обряди.
<i>Археологічні пам'ятки та заповідники</i>	Стародавні городища, поселення, могильники, кургани	Унікальний інтерес для дослідників та туристів, прагнення доторкнутись до найдавніших шарів історії Вимагають створення заповідних територій та відповідної інфраструктури.
<i>Історичні міські центри та квартали</i>	Комплексно збережені частини міст з унікальною архітектурою, плануванням, атмосферою.	Є основою для пішохідного туризму Сприяють концентрації супутніх послуг (готелі, заклади харчування, крамниці) Мають синергетичний ефект для розвитку всієї території.
<i>Місця пам'яті та меморіальні комплекси</i>	Поля битв, меморіали, пов'язані з трагічними або героїчними подіями.	Важливі для розуміння історії та патріотичного виховання Приваблюють специфічні види туризму (наприклад, мілітарний).
<i>Об'єкти нематеріальної спадщини, прив'язані до локації</i>	Центри традиційних ремесел Локації проведення унікальних фестивалів чи обрядів	Представляють живу культуру, дають можливість інтерактиву Місце прояву стає туристичною атракцією Дозволяють інтегрувати відвідувачів у живу культуру, підтримують місцевих носіїв традицій.
<i>Пам'ятки промислової спадщини</i>	Старі заводи, шахти, залізничні об'єкти, портові споруди.	Новий напрямок інтересу до індустріальної історії Мають потенціал для ревіталізації та перетворення на культурні/освітні/розважальні простори.

Вони мають значний історичний та культурний потенціал, охоплюючи різноманітні об'єкти та свідчення, що уособлюють історію, звичаї, спадщину та культурний досвід певної території, етносу чи глобальної спільноти. Матеріальні історико-культурні скарби включають, зокрема, архітектурні ансамблі, монументи, музейні експозиції, культові споруди, артефакти давнини тощо. Ці об'єкти є прямими свідченнями минулих епох і володіють величезною історичною та культурною вагою. Дбайливе збереження та реставрація цих об'єктів сприяє збереженню національної ідентичності, збагачує культурний контекст суспільства та стимулює розвиток туризму. Відвідування таких місць дає туристам змогу поглибити свої знання з історії та культури, відчувати дух минувшини та насолодитись неповторною красою цих історичних пам'яток.

Нематеріальні історико-культурні надбання охоплюють традиції, обряди, музику, мистецтво, мову, народні звичаї та інші аспекти культури, які не мають фізичного вираження. Ці ресурси передаються з покоління в покоління і допомагають зберегти унікальність та самобутність різних народів. Вони розширюють розуміння історії та культурного досвіду, створюючи неповторну атмосферу, що приваблює мандрівників. Відвідування локацій, де живі нематеріальні історико-культурні ресурси, дозволяє туристам побачити, відчувати та пізнати традиції та спосіб життя різних культурних спільнот [26].

Розвиток туристичної індустрії, заснований на історико-культурних надбаннях, приносить значні економічні дивіденди. Він стимулює інвестиції у відновлення та модернізацію історичних об'єктів, генерує робочі місця, сприяє зростанню сфери гостинності та послуг. Крім того, туристичний потік до історико-культурних локацій сприяє розвитку інфраструктури та підвищенню якості життя місцевого населення.

Туризм, що базується на історико-культурних ресурсах, також має вагомий соціокультурний наслідок. Він сприяє збереженню та популяризації культурної спадщини і традицій, заохочує молодь до глибшого пізнання власної історії та культури. Такий туризм також сприяє міжкультурному обміну та розвитку

толерантності, оскільки дає можливість побачити, відчутти та осягнути історію, культуру та традиції інших народів.

Останніми роками відзначається підвищення інтересу до культурного туризму, який включає відвідування історико-культурних об'єктів. Багато держав активно інвестують у збереження, реставрацію та промоцію своїх культурних надбань для приваблення туристів. Це сприяє зростанню туристичного сектору, стимулює економіку та fosters культурний обмін між різними народами і культурами.

Підсумовуючи, історико-культурні ресурси мають життєво важливе значення для охорони культурної спадщини, сприяння розвитку туризму та підтримки місцевих громад. Вони надають унікальні можливості для пізнання історії, культури та традицій різних народів, стимулюють економічне зростання та сприяють міжкультурному взаєморозумінню. Історико-культурні надбання – це безцінний скарб, який необхідно дбайливо зберігати та популяризувати на користь як сучасників, так і прийдешніх поколінь [6, 13, 15].

1.3. Світовий досвід використання об'єктів культурної спадщини в туризмі

Культурні подорожі набирають всесвітнього масштабу. Цей вид туризму є ключовим рушієм для забезпечення охорони культурної спадщини, підтримки самобутності культурного самовираження та стимулювання економічного зростання. Аналітичні звіти, зокрема від Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), свідчать, що майже 40% сучасних мандрівників ідентифікують себе як ті, хто шукає культурні враження. Посилення інтересу до культурного туризму як відкриває значні перспективи, так і ставить нові виклики перед розробниками політики та фахівцями галузі.

Експертні прогнози передбачають подальше збільшення сегменту культурно-пізнавального туризму на глобальному рівні. До 2026 року

очікується щорічний приріст ринку на рівні 18,46%, а загальний обсяг досягне 4,56 мільярда доларів США. Особливо динамічне зростання – до 39,19% – прогнозується в Європі, що, як очікується, створить суттєві комерційні перспективи для гравців європейського ринку культурних подорожей у цей період. Наразі провідними напрямками у сфері культурно-пізнавального туризму є Італія, Китай, США, Німеччина та Індія [17, 35].

Таблиця 1.5 – Ключові міжнародні організації, що опікуються культурною спадщиною та туризмом

Організація	Сфера діяльності
Рада Європи	У галузі культурної спадщини ця організація сприяє культурному розмаїттю та діалогу, надаючи доступ до спадщини для формування ідентичності, колективної пам'яті та взаємопорозуміння як у межах, так і між громадами
Європейська комісія	Сприяє культурному туризму, поєднуючи культуру та туризм. Пропагує спадщину як вираження ідентичності, підтримує сталий розвиток культури та підкреслює значення міжкультурної унікальності
ЮНЕСКО (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури)	Розвиває міжнародне культурне співробітництво через культурну спадщину та туризм як основу для глобального взаєморозуміння. Пропагує рівну цінність усіх культур, підтримує наукові проєкти, встановлює міжнародні стандарти та співпрацює з місцевими інституціями у сфері культурно-туристичних ініціатив
Всесвітня туристична організація (UNWTO)	Відповідає за розвиток стійкого й інклюзивного туризму. Підтримує туризм як рушійну силу економічного зростання, екологічної стабільності та глобальної співпраці. Поширює знання та формує міжнародну туристичну політику
ICOMOS (Міжнародна рада з питань пам'яток і визначних місць)	Незалежна глобальна організація, що співпрацює з ЮНЕСКО, займається збереженням, захистом, використанням і популяризацією об'єктів культурної спадщини. Важливим напрямом є сприяння розвитку культурного туризму

Джерело: розроблено автором

Європейський континент посідає одне з лідерських місць у світі за активністю задіяння свого багатого історико-культурного надбання для розвитку культурно-пізнавальних подорожей. Ці об'єкти є безцінним скарбом, який потребує високоякісної консервації, дбайливого збереження та фахової реставрації. Залучення таких об'єктів у туристичну діяльність, особливо тих,

що розташовані у віддалених локаціях, є непростим завданням і вимагає застосування системного підходу.

Більше того, відповідальне управління культурною спадщиною на територіях, віддалених від великих центрів, може суттєво сприяти подоланню соціально-економічних проблем, таких як безробіття та бідність, а також допомагати зупинити деградацію біорізноманіття і культурного розмаїття в межах Європи. Промоція та розвиток культурно-пізнавального туризму як у світі загалом, так і зокрема в Європі, є сферою діяльності різноманітних інституцій.

Світова практика демонструє, що культурний туризм може виступати потужним каталізатором розвитку, однак його ефективність прямо залежить від якості управління. Серед ключових аспектів, що потребують уваги:

- Охорона культурної спадщини. Збільшення туристичних потоків потенційно несе загрозу фізичному збереженню пам'яток. Існує ризик надмірної комерціалізації культурних цінностей, що може призвести до втрати їхньої справжності.

- Соціальний вимір. Наплив туристів здатний трансформувати звичний уклад життя місцевих мешканців, іноді спричиняючи соціальну напруженість. Культурний туризм має слугувати інструментом інтеграції громад та створення нових робочих місць, а не відчуження місцевого населення.

- Економічний вимір. Хоча туризм є значним джерелом прибутків, надмірна залежність від нього може спричиняти економічну нестабільність. Критично важливим є розробка стратегій для диверсифікації туристичних доходів.

- Екологічна сталість. Розвиток культурного туризму може збільшувати навантаження на довкілля, проявляючись у забрудненні чи деградації ландшафтів.

- Управління та координація. Необхідна ефективна співпраця між органами влади, місцевими громадами та бізнесом для забезпечення збалансованого розвитку галузі.

Щодо глобальних тенденцій розвитку туризму, спостерігається його повернення до показників, що передували кризі. За перший квартал 2023 року обсяги міжнародних подорожей у світі зросли вдвічі порівняно з аналогічним періодом 2022 року. Відновлення сектору значно прискорилося завдяки відновленню виїзного туризму з Китаю та загальному завершенню пандемії COVID-19. За даними 2-го світового туристичного барометра ЮНВТО за 2023 рік, до кінця 2022 року світовий туризм відновився на 66% від допандемічного рівня. У першому кварталі 2023 року кількість міжнародних туристичних поїздок досягла еквіваленту 80% від обсягів 2019 року. Динаміка відновлення суттєво відрізняється за регіонами: Близький Схід став лідером, перевищивши показники 2019 року на 15% вже до кінця першого кварталу 2023 року (рис.1.1) [37].

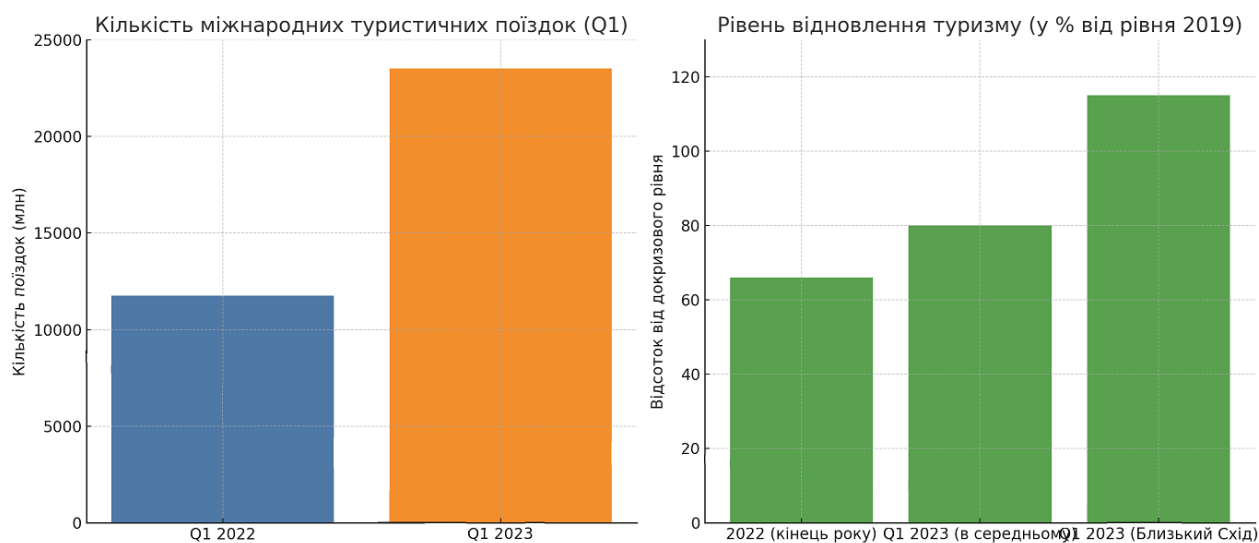

Рисунок 1.1. Кількість міжнародних туристичних поїздок та рівень відновлення світового туризму (джерело ЮНВТО)

Європейський туризм у першому кварталі 2023 року досяг 90% від допандемічного рівня завдяки високому попиту. Африка відновилася на 88%, тоді як Північна і Південна Америка – приблизно на 85%. Всесвітня рада з подорожей та туризму (WTTC) також визнає ключову роль китайських туристів у подальшому відновленні галузі до докризових показників. Регіони Південного Середземномор'я та Північної Африки повністю відновили свої

показники у першому кварталі 2023 року. Західна та Північна Європа, а також Центральна Америка і Карибський басейн значно наблизилися до обсягів 2019 року за січень-березень. Загалом, за прогнозами ЮНВТО, світовий туризм у 2023 році мав досягти 80-95% від докризового рівня, що підтверджується результатами першого кварталу (рис.1.2.).

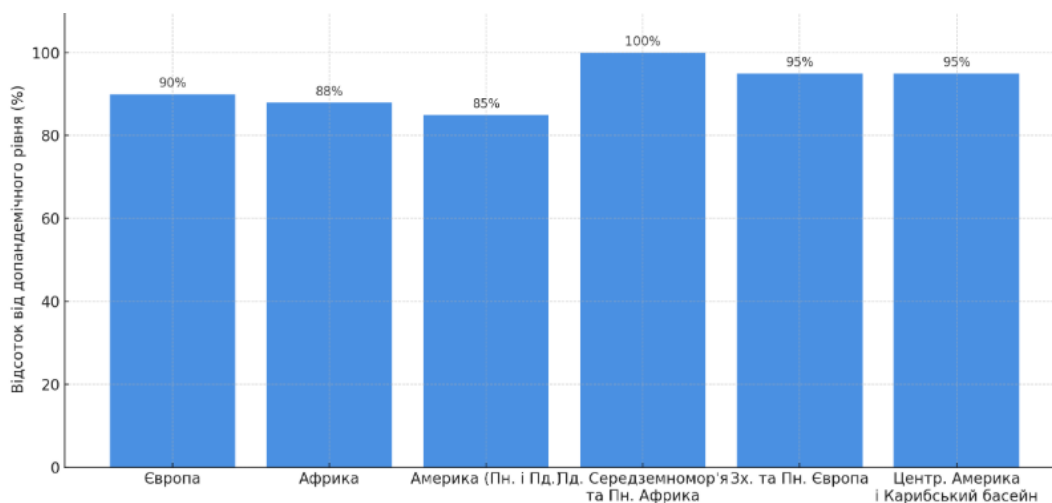

Рисунок 1.2. Рівень відновлення туризму у різних регіонах світу в першому кварталі 2023 року порівняно з допандемічним рівнем
(джерело ЮНВТО)

Європа залишається провідним напрямком для культурного туризму завдяки своїй багатій спадщині. За оцінками Європейської комісії, культурний сегмент становить до 40% усього європейського туризму; чотири з десяти туристів обирають місце призначення, виходячи з його культурної пропозиції. Європейський Союз підтримує збалансований підхід, поєднуючи стимулювання зростання з необхідністю збереження історичних пам'яток, артефактів та місцевих традицій. Фессалійська хартія сталого культурного туризму визначає цей сектор як найбільш швидкозростаючий у Європі, що сприяє сталості та конкурентоспроможності туризму в ЄС та сусідніх країнах. Вона підкреслює, що збереження культурної спадщини є спільною відповідальністю усіх зацікавлених сторін [46, 49, 53].

Культура історично та сьогодні є переважно міським феноменом. Найважливіші культурні установи, творчі центри та освітні заклади тісно

пов'язані з містами. Не дивно, що культурна спадщина європейських країн сконцентрована саме у великих містах, які часто називають «культурними центрами». Серед найбільш відомих культурних міст ЄС – Лондон, Париж, Берлін, Амстердам та інші.

В Україні лідерами за концентрацією культурних закладів та пам'яток (музеї, театри, архітектурні об'єкти, університети, фестивали) є Київ, Львів, Чернівці, Ужгород, Харків, Одеса, Кам'янець-Подільський, Чернігів, Луцьк. У сучасній глобальній економіці, де ключовими гравцями є міста, а не лише держави, культура відіграє дедалі більшу роль як рушій економічного та міського розвитку. Створюючи креативне середовище, що приваблює інвестиції та таланти у сферах знань та інновацій, культура стає невід'ємною частиною міського ландшафту.

Успішними прикладами інтеграції культури та міського розвитку є Віденський Музейний квартал (Museumsquartier) в Австрії – масштабний культурний комплекс площею 60 тис. кв. м, що об'єднує понад 40 установ мистецтва, який за роки свого існування прийняв сотні мільйонів відвідувачів. Іншим прикладом є Ареал мистецтва (Kunstareal) у Мюнхені, Німеччина, що включає низку знаних галерей та музеїв. Архітектурна спадщина Естонії відображає північноєвропейські впливи; особливу цінність має середньовічне Старе місто Таллінна, що внесено до списку світової спадщини ЮНЕСКО. Країна також зберегла унікальні дохристиянські укріплення та численні середньовічні замки і церкви [45, 53, 61].

Повномасштабна війна з росією істотно позначилася на всіх сферах життя в Україні, включаючи культурний туризм. Незважаючи на вкрай складні обставини, український культурний туризм демонструє здатність до адаптації, перетворюючись на важливий інструмент національного спротиву та міжнародної комунікації. Основні виклики включають:

1. Руйнування культурної спадщини. Бойові дії завдали значної шкоди численним пам'яткам (церкви, музеї, історичні споруди). Актуальною є проблема евакуації та збереження культурних цінностей із зон активних боїв.

За офіційними даними Міністерства культури України станом на початок 2023-2024 рр., пошкоджено або знищено понад 550 об'єктів культурної спадщини, включаючи релігійні споруди, музеї, історичні будівлі тощо. Дані ЮНЕСКО станом на 08.01.2023 підтверджують пошкодження 274 об'єктів. Загальна кількість історичних будівель в Україні (національного та місцевого значення) за даними Українського культурного фонду станом на 2023-2025 рр. становила 30128. Жоден з восьми об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, на щастя, не постраждав.

2. Скорочення туристичних потоків. Міжнародний туризм суттєво зменшився через безпекові ризики. Внутрішній туризм також обмежений через переміщення населення та небезпеку подорожей.

3. Фінансова нестабільність. Галузь стикається з недостатнім фінансуванням інфраструктури та припиненням діяльності частини бізнесів.

4. Міграція населення. Частина працівників туристичного сектору була змушена виїхати або змінити професію.

Таким чином, в умовах війни культурний туризм в Україні набуває особливого значення, слугуючи інструментом для зміцнення національної ідентичності, підтримки економіки та налагодження міжнародних зв'язків. Він виконує функції згуртування суспільства, захисту національної спадщини та формування позитивного іміджу країни на світовій арені.

РОЗДІЛ 2

СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В ТУРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

2.1. Оцінка туристичного потенціалу культурної спадщини України

Однією з визначальних рис сучасного глобального туристичного ландшафту є інтенсивне просування туристичних продуктів, пов'язаних з історією та культурою. Ключовим елементом історико-культурного туризму є відвідування об'єктів, які віддзеркалюють знакові історичні події та культурні явища. Цінність таких подорожей полягає у можливості долучитися до світової духовності та культури, часто виходячи за межі державних кордонів. Історико-культурні туристичні ресурси несуть у собі вагомий соціальний та освітній потенціал, викликають пізнавальний інтерес і є предметом презентації на туристичних виставках. До цієї категорії ресурсів, сформованих у ході історичного розвитку певного регіону, відносяться пам'ятки історії, монументи архітектури, художні та етнографічні об'єкти, а також зразки народно-прикладного мистецтва [20].

Водночас, як зазначають міжнародні дослідники, історико-культурний туризм охоплює не лише знайомство з артефактами минулого, але й взаємодію з сучасними реаліями, пов'язаними з вивченням способу життя населення різних регіонів [58].

Присутність Європи як світового лідера у сфері історико-культурного туризму створює потужні стимули для розвитку українського туристичного бізнесу та слугує важливим орієнтиром для формування державної політики у цій галузі. Особлива місія історико-культурного туризму в Україні полягає у подоланні домінуючої тенденції виїзного туризму над внутрішнім.

Музеї в Україні відіграють центральну роль у структурі історико-культурного туризму. У 2000 році Міжнародна рада музеїв (ICOM) затвердила

Хартію про взаємовідносини між музеями та культурним туризмом, яка закріпила за музеями рівні права з туристичними операторами та право на участь у розподілі прибутків від туристичної діяльності при спільному створенні турпродуктів. Це стало поштовхом до активнішого впровадження ринкових моделей роботи з відвідувачами. Серед великих культурних установ музеї зберігають лідерство за рівнем відвідуваності. За статистикою 2017 року, в Україні функціонувало 574 музеї, які того року прийняли 16,4 мільйона відвідувачів [15, с.10].

Проте сфера культури залишається вразливою до соціально-політичних викликів, зовнішніх загроз та економічної нестабільності. Підтвердженням цього є значне скорочення кількості відвідувачів музеїв у Києві: з 5 616,8 тис. у 2022 році до 3 539,0 тис. у 2023 році. Також спостерігалось зменшення відвідуваності концертів у столиці – з 866 тисяч глядачів у 2019 році до 602 тисяч у 2020 році [14].

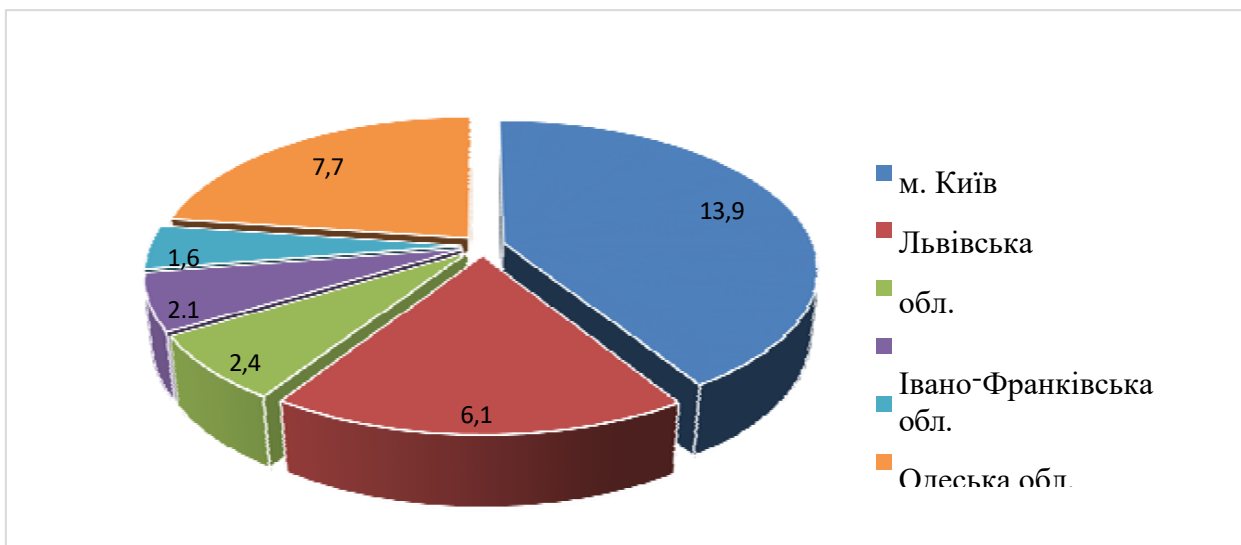

Рисунок 2.1. ТОП-5 областей за сумою турзбору у 2023 р.

(джерело ДАРТ)

Державна політика України у сфері виявлення, захисту та консервації історико-культурних пам'яток є фундаментальною основою для розвитку туризму. Процес ідентифікації та обліку об'єктів історії та культури сприяє їхньому включенню до туристичних маршрутів. Станом на 2017 рік було

zareєстровано 130 тисяч об'єктів нерухомої історико-культурної спадщини. За роки незалежності відбулися суттєві зміни у принципах охорони пам'яток: пріоритетом стала ідея національного відродження та формування української державності. Було виявлено та зареєстровано нові пам'ятки козацької доби, національно-визвольних змагань, місця пам'яті про Голодомор та політичні репресії.

Унікальність історико-культурного потенціалу України полягає в тому, що інтерес туристів привертають не лише окремі пам'ятки, але й цілі міста та інші населені пункти. Перелік історичних поселень України налічує 401 пункт. Крім того, в країні існує 1399 історичних міст і сіл, понад 8 тисяч сіл з цінною спадщиною, а загальна кількість історичних пам'яток сягає близько 7 мільйонів (рис.2.2.) [19].

Рисунок 2.2. Насиченість регіонів об'єктами культурної спадщини

Облік пам'яток, а також процеси декомунізації та ідеологічного переосмислення у сфері охорони спадщини сприяли розширенню історико-культурної бази для розвитку туризму, відкривши можливості для включення цих об'єктів до туристичних маршрутів. Як наслідок, тематика екскурсій оновилася, стала більш різноманітною та відповідає сучасним запитам. У пострадянський період з'явилися нові захопливі маршрути, що розкривають

різні аспекти історичних подій та процесів, популяризуючи спадщину всіх періодів української історії.

Туризм є невід'ємною складовою історико-культурного напрямку, але його розвиток безпосередньо залежить від економічного стану та рівня життя громадян. Поточні показники кількості туристів в Україні значно нижчі, ніж були у 1980-х роках. Негативною тенденцією є концентрація туристичної діяльності у невеликій кількості агентств та підприємств. Кількість суб'єктів туристичної діяльності станом на 01.01.2017 року становила 64 туристичні підприємства та 87 індивідуальних гідів, що разом складає 151 суб'єкт (або 4,3% від загальної кількості зареєстрованих туристичних суб'єктів) [30, с.426]. Важливими напрямками для поліпшення є підвищення кваліфікації гідів, необхідність їх сертифікації, розширення тематичного спектру та адаптація пропозицій до індивідуальних потреб туристів.

Розвиток історичного та культурного туризму, як і інших видів, залежить від послідовної реалізації державної політики у сфері покращення інфраструктури, зокрема внутрішнього авіа- та залізничного сполучення між обласними центрами, а також базового вирішення проблеми незадовільного стану доріг. Значний потенціал внутрішнього туризму серед українських громадян підтверджується кількістю їхніх поїздок з різною метою. Наприклад, за перше півріччя 2018 року населення здійснило близько 6,5 мільйона поїздок по країні. За даними операторів мобільного зв'язку, найпопулярнішими напрямками переміщень абонентів були Київська (близько 1,8 млн), Львівська (400 тис.), Полтавська (340 тис.), Житомирська (330 тис.) та Черкаська (320 тис.) області [41].

На сучасному етапі, завдяки зусиллям громадських об'єднань, туристичних організацій та професійних спілок гідів та екскурсоводів, спостерігається відродження внутрішнього, особливо історико-культурного туризму. Це відродження базується на принципово нових концепціях, спрямованих на відкриття для громадян маловідомих аспектів багатой української історії та культури.

2.2. Проблеми та виклики у збереженні й використанні об'єктів спадщини для туризму

Під час воєнного стану першочергового значення набуває захист культурної спадщини, який має охоплювати не лише фізичні об'єкти, але й нематеріальні традиції, що є стрижнем національної самобутності [13]. Розробка туристичних маршрутів, що включають компоненти нематеріальної культурної спадщини, може стати потужним засобом як для підвищення обізнаності про українську культуру, так і для залучення відвідувачів [18].

Для ефективного розвитку культурно-історичного туризму в Україні, зокрема як інструменту збереження духовних надбань, необхідно проаналізувати актуальні перешкоди та потенційні можливості, що впливають на цей процес.

Одним із найсерйозніших викликів є знищення культурних об'єктів та пам'яток, спричинене бойовими діями. Історичні споруди, сакральні будівлі, музейні колекції та археологічні пам'ятники зазнають значних ризиків. Втрата матеріальної спадщини має згубний вплив на культурну ідентичність та історичну пам'ять української нації. Паралельно, під загрозою опиняються й нематеріальні культурні цінності, такі як народні обряди, фольклор, традиційні ремесла та гастрономія. Воєнні конфлікти викликають міграційні процеси, що утруднюють передачу культурних знань та практик від старшого покоління до молодшого (рис.2.3).

Рисунок 2.3. Категорії видів спеціалізованого туризму за Чайка Т.Ю

Збереження об'єктів культурної спадщини та їх ефективне використання у туристичній сфері супроводжується низкою актуальних проблем і викликів. Ці виклики мають як глобальний, так і локальний характер, особливо в умовах воєнних дій, економічної нестабільності та впливу глобалізації.

Таблиця 2.1 – Проблеми та виклики у збереженні й використанні об'єктів спадщини для туризму

Проблема	Характеристика
<i>Фізичне знищення та пошкодження</i>	Воєнні дії, природні катастрофи та стихійні лиха знищують або пошкоджують об'єкти спадщини
<i>Недостатнє фінансування</i>	Обмежені ресурси на реставрацію, охорону та туристичну інфраструктуру навколо пам'яток
<i>Низький рівень управління та фахової підготовки</i>	Відсутність стратегічного планування, нестача кваліфікованих менеджерів та гідів
<i>Ризик комерціалізації спадщини</i>	Надмірна експлуатація об'єктів веде до зносу та втрати автентичності, спрощення культурного змісту
<i>Юридичні та нормативні прогалини</i>	Відсутність чітких законів щодо охорони спадщини, регулювання туризму й відповідальності за шкоду
<i>Вплив сучасних технологій</i>	Відсутність стандартів цифрового збереження загрожує втраті інформації про об'єкти спадщини
<i>Соціальна незацікавленість громад</i>	Низька обізнаність місцевого населення про культурну цінність спадщини, слабка інтеграція в громаду

Джерело: розроблено автором

Повномасштабна агресія російської федерації завдала значної шкоди культурній спадщині та інфраструктурі України. За даними, оприлюдненими Міністерством культури та стратегічних комунікацій через Укрінформ, станом на 25 квітня 2025 року внаслідок бойових дій та окупації постраждали 1453 пам'ятки культурної спадщини. Серед них 142 об'єкти національного значення, 1210 – місцевого, а також 101 щойно виявлена пам'ятка.

Пошкодження пам'яток зафіксовано у 18 областях України та столиці. Найбільша кількість уражених об'єктів розташована на території Харківської (332), Херсонської (281), Донецької (172) та Одеської (159) областей, а також у Київській області та місті Києві (100).

Паралельно зі збитками пам'яткам, істотно постраждала культурна інфраструктура країни – уражено 2286 об'єктів, з яких 425 (майже 18,6%)

повністю зруйновано. Найбільші втрати серед закладів культури мають Донецька, Харківська, Херсонська, Київська, Миколаївська, Запорізька та Сумська області.

Найбільшу частку серед пошкоджених або знищених об'єктів культурної інфраструктури становлять клубні заклади – їх постраждало 1108 (48,5%). Крім того, збитків зазнали 806 бібліотек, 175 закладів мистецької освіти, 129 музеїв та галерей, 46 театрів, кінотеатрів та філармоній, 8 заповідників, 10 парків і зоопарків, а також 4 цирку.

У відомстві наголосили, що точний підрахунок пошкоджених пам'яток культурної спадщини та інфраструктури ускладнений через тимчасову окупацію майже всієї території Луганської та значних частин Запорізької, Донецької і Херсонської областей. За оцінками ЮНЕСКО, для відновлення культурного сектору України після російської агресії протягом наступного десятиліття знадобиться близько 10,5 мільярда доларів США.

Підсумовуючи, світовий досвід підтверджує, що культурний туризм є могутнім інструментом для розвитку, успішність якого безпосередньо залежить від ефективності управління, що охоплює збереження спадщини, соціальні, економічні та екологічні аспекти, а також координацію зусиль усіх зацікавлених сторін. Глобальна туристична галузь, включно з культурним сегментом, демонструє стійке відновлення після пандемії, повертаючись до докризових показників у багатьох регіонах, про що свідчать дані про зростання туристичних потоків та податкових надходжень. Європа, з її багатою історико-культурною спадщиною та акцентом на збалансований розвиток, слугує важливим орієнтиром у цій сфері.

Україна, володіючи значним історико-культурним потенціалом, численними пам'ятками, історичними поселеннями та розвиненою мережею музеїв, є невід'ємною частиною європейського культурно-туристичного простору. Розвиток цього напрямку в Україні донедавна стикався з викликами, пов'язаними з інфраструктурними обмеженнями, економічною залежністю та необхідністю модернізації туристичних продуктів.

Однак, повномасштабна військова агресія російської федерації спричинила катастрофічні наслідки для культурного сектору України. Завдано масштабних руйнувань тисячам матеріальних пам'яток культурної спадщини та об'єктів культурної інфраструктури у багатьох регіонах. Під загрозою опинилися також безцінні нематеріальні культурні традиції, передача яких ускладнена через вимушене переміщення населення. Ці руйнування та втрати завдають глибоких ран культурній ідентичності нації.

Незважаючи на безпрецедентні виклики та скорочення туристичних потоків через безпекову ситуацію, український культурний туризм демонструє дивовижну стійкість та адаптивність. Спостерігається позитивна динаміка податкових надходжень від галузі, що свідчить про її функціонування навіть у складних умовах. Більше того, в умовах війни культурний туризм набув нового, критично важливого значення, перетворившись на дієвий інструмент зміцнення національної самоідентифікації, збереження духовної спадщини, економічної підтримки та ефективної міжнародної комунікації, сприяючи формуванню позитивного іміджу країни на світовій арені та забезпеченню тяглості культурних традицій попри руйнування. Відновлення культурного сектору України вимагатиме значних ресурсів та спільних зусиль на міжнародному рівні.

РОЗДІЛ 3

ПРИКЛАД ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

(у вигляді туристичного маршруту)

Культурна спадщина, що є безцінним надбанням людства та відображенням історичного досвіду поколінь, виступає одним із ключових факторів формування національної ідентичності та мостом, що з'єднує минуле із сьогоденням. Її унікальність та автентичність приваблюють мільйони мандрівників з усього світу, роблячи культурні об'єкти та традиції основним мотивом для подорожей. У контексті динамічного розвитку світового туризму, який є потужним рушієм економічного зростання та соціальних змін, ефективне використання цього багатства набуває особливої актуальності.

Синергія культурної спадщини та туризму має величезний потенціал для взаємної вигоди: туризм може стати стабільним джерелом фінансування для збереження, реставрації та популяризації пам'яток, тоді як культурна спадщина забезпечує унікальну привабливість туристичних дестинацій, стимулює розвиток місцевих громад, сприяє створенню робочих місць та збереженню традиційних ремесел.

Водночас, неконтрольований або неналежно керований туристичний потік може нести значні загрози – від фізичного руйнування об'єктів та деградації автентичного середовища до комерціалізації цінностей та соціальної напруженості. Це ставить перед дослідниками та практиками нагальну необхідність пошуку та впровадження підходів, що забезпечать саме *ефективне*, збалансоване та стале використання культурної спадщини в інтересах як туризму, так і її довгострокового збереження.

Наразі Рівненська область ще недостатньо відома серед іноземних мандрівників. Задля підвищення її впізнаваності та промоції туристично-рекреаційного потенціалу регіону, проводяться різноманітні заходи: організовуються ознайомчі поїздки для представників медіа, створюються

відеоматеріали про Рівненщину, випускається сувенірна продукція, зокрема брендovanі солодощі, як-от «Медове коло», «Рівненщина туристична», «Тунель кохання», «I Love Rivne» тощо.

У контексті розвитку туризму, що базується на нематеріальній культурній спадщині Рівненщини, пропонується розробити та впровадити спеціалізовані маршрути. Зокрема, в рамках такого туру, на одному з об'єктів доцільно застосувати технологію доповненої реальності (AR). В епоху домінування смартфонів поєднання давніх обрядів із сучасними діджитал-інструментами може стати вдалим рішенням. Це дозволить створити цікавий туристичний продукт, що підвищить його привабливість для відвідувачів. Ідея полягає у відеофіксації певного обряду, його оцифруванні та прив'язці за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення до конкретної географічної локації чи об'єкта (наприклад, Юзефінського дуба). При наведенні смартфоном на таку локацію, туристи зможуть переглянути відтворення цього обряду. Як приклад, біля Юзефінського дуба можна візуалізувати ритуал поклоніння священним деревам. Фінансування для реалізації подібних ініціатив потенційно може бути залучене через грантові програми.

Рисунок 3.1. Візуалізація культурного маршруту «Таємниці пралісів та поліського серпанку» (розроблено ChatGPT)

Окрім того, під час відвідування туристичних об'єктів варто робити акцент на проведенні театралізованих екскурсій, що інтегрують елементи нематеріальної культурної спадщини. Важливо зазначити, що такі елементи, як обрядові пісні, можуть використовуватися ширше, ніж лише у місцях їх традиційного поширення. Наприклад, пісні з обряду «Водіння Куста», який зберігся у селі Сварицевичі на Рівненщині, включені до репертуару фольклорних колективів у різних містах України. Сучасні інтерпретації кустових пісень можна почути у виконанні таких артистів, як Катя Chilly, Шагіа, а також львівського фольк-рок гурту Joryj Кюс. Це сприяє зацікавленню та ознайомленню молодого покоління з давніми обрядами. Зокрема, громадська організація ЛІТЕКО під час театралізованої екскурсії у Рівному успішно використовувала пісенний матеріал для персонажів Дівчини-води та Травниці. На нашу думку, театралізовані екскурсії мають значний потенціал у популяризації нематеріальної культурної спадщини.

Як приклад такого підходу, розглянуто пізнавально-екскурсійний та розважальний тур, що використовує ресурси нематеріальної культурної спадщини Рівненщини. Маршрут туру: м. Луцьк – с. Глинне (Рокитнівський р-н) – с. Вежиця (Рокитнівський р-н) – м. Дубровиця – с. Крупове (Дубровицький р-н) – с. Сварицевичі (Дубровицький р-н) – м. Луцьк. Запропонована тривалість – 2 дні (наприклад, 28 – 29 червня 2025 року).

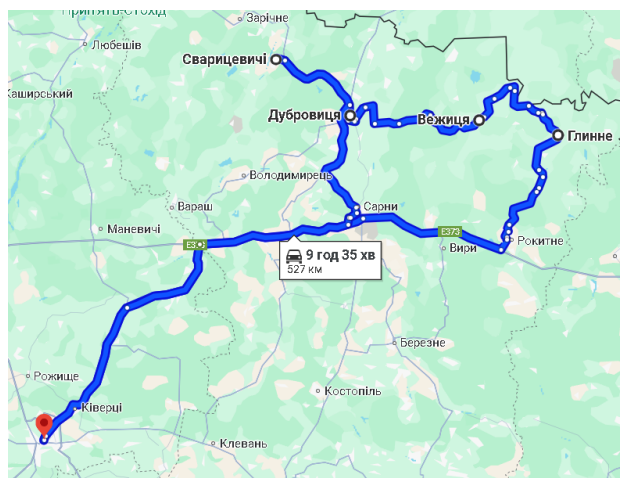

Рисунок 3.2. Маршрут туру «Таємниці пралісів та поліського серпанку»

Джерело: розроблено автором

День 1: Початок о 8:00 виїздом з Луцька О 12:00 – прибуття в село Глинне. Зустріч із Василем Дробушем, який понад 30 років (з 15-річного віку) займається бортництвом – стародавнім методом бджільництва у природних або штучних дуплах дерев. Пан Василь має понад 20 таких «бортей» і демонструє процес добування меду із сот. Він розповідає про весняні роботи («заманювання» бджіл за допомогою трав, меду чи цукру) та два основні типи бортництва (у зрізаній колоді або живому дереві). Також можна побачити інструменти бортників, які здебільшого збереглися незмінними крізь століття, та скуштувати добутий таким способом мед.

О 13:30 – перехід до Юзефінського дуба. Ця ботанічна пам'ятка природи розташована неподалік Глинного в урочищі «Юзефінська Дача». Вік дуба оцінюється приблизно у 1350 років, що дозволило йому увійти до переліку Природних чудес України та отримати статус найстарішого дуба країни. Біля Юзефінського дуба туристам пропонується унікальна послуга: за допомогою смартфона та технології доповненої реальності (після сканування QR-коду) можна візуально відтворити одну з найвідоміших легенд, пов'язаних з цим деревом – про зупинку київського князя Ігоря з дружиною у 945 році. Також завдяки AR-ефектам можна побачити візуалізацію минулих подій, зокрема, як дуб «спостерігав» за проходженням татарських загонів поліськими шляхами (згадується також місцева легенда про затоплену татарську гармату).

О 14:45 – прибуття в село Вежиця. Зустріч з місцевим бортником М. Чмуневичем, який вважається власником найбільшої кількості бортей на Поліссі, чотири з яких він виготовив власноруч. Він ділиться секретами бортництва та технологіями створення бортей. За бажанням, можна відвідати місцеву святиню – Священне дерево (Свята хвоїна, Цар-дерево) – багатовікову сосну з розгалуженим стовбуром. З цим деревом пов'язані вірування про захист від природних стихій та допомогу породіллям. Звичай «оброку» (прив'язування хусток, стрічок, рушників до дерева) продовжує існувати.

О 17:00 – прибуття в Дубровицю на обід у Кафе «Млин».

О 17:50 – переїзд у село Крупове. Заселення в агросадибу Ніни Михайлівни Рабченської. У Круповому туристи мають можливість познайомитися із унікальним серпанковим ткацтвом, відвідавши музей-школу «Серпанкове розмаїття». Технологія виготовлення надтонкого серпанкового полотна, що відрізняється особливими художніми характеристиками та традиційною біло-червоною гамою, передається тут з покоління в покоління. Вироби з серпанку були невід’ємною частиною життя мешканців Рівненського Полісся. Наразі тривають зусилля щодо включення серпанкового ткацтва до списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО. У музеї представлено 32 основні експонати та 60 тимчасових, а також експозиції, присвячені історії села, ткацтва, династіям майстринь та роботам молодих ткаль. Можна побачити вироби відомих майстринь, як-от Ніни Рабчевської.

О 20:30 – вечеря в агросадибі.

День 2: О 08:30 – сніданок. 09:30 – вільний час для відпочинку на території агросадиби або прогулянки, а також підготовки до участі у святі «Водіння Куста».

О 13:15 – виїзд із села Крупове. 13:50 – прибуття в село Сварицевичі. О 14:00 – початок унікального стародавнього свята «Водіння Куста», яке збереглося у Сварицевичах і, ймовірно, має коріння ще з часів племені древлян. Щорічно на Трійцю дівчата прикрашають одну зі своїх ровесниць зеленню (гілками клена, калиною), промовляючи обрядові слова, і водять її селом, співаючи народні пісні.

О 17:00 – виїзд зі Сварицевичів. О 19:20-19:30 – повернення до Луцька.

Калькуляція витрат на 2-денний тур за маршрутом Луцьк – Глинне – Юзефінський дуб – Вежиця – Дубровиця – Крупове – Сварицевичі – Луцьк, розрахована на 1 туриста, з урахуванням групи з 20 осіб (станом на весну 2025 р.).

Транспортні витрати (Луцьк – маршрут – Луцьк). Відстань: ~470 км (в обидва боки). Автобус на 20 місць: ~25 грн/км. 470 км × 25 грн = 11 750 грн / 20 осіб = 587 грн/особа.

Таблиця 3.1 – Розрахунок вартості туру «Таємниці пралісів та поліського серпанку»

Позиція	Вартість	Примітки
Візит до пана Дробуша	80 грн	Демонстрація бортництва + дегустація
AR-локація біля Юзефінського дуба	50 грн	QR-доступ до AR-контенту
Екскурсія у Вежиці + дерево	50 грн	За участь бортника та місцевого гіда
Обід у кафе «Млин» (Дубровиця)	160 грн	Комплексний обід
Вхід до музею «Серпанкове розмаїття»	70 грн	Екскурсія + демонстрація ткацтва
Вечеря + нічліг в агросадибі	600 грн	Вечеря, ніч, сніданок
Свято «Водіння Куста» (організація, участь)	100 грн	Благодійний внесок/гонорар артистам
Супровід гіда (2 дні):	3 000 грн / 20 осіб	
Туристичне страхування	~30 грн/особа	
Загальна орієнтовна вартість туру	1 927 грн/особа	

Джерело: розроблено автором

Таким чином, запропонований туристичний маршрут ефективно сприятиме популяризації нематеріальної культурної спадщини історичної Волині, а інтеграція театралізованих елементів та технології доповненої реальності значно підвищить привабливість регіону та потенційно збільшить кількість туристів.

ВИСНОВКИ

Грунтуючись на написанні наукового дослідження, ми прийшли до наступних висновків:

1) Розкрито сутність поняття «культурна спадщина» та здійснено її класифікацію. У роботі визначено культурну спадщину як сукупність матеріальних об'єктів (пам'ятки історії, архітектури, археології, музейні експонати) та нематеріальних елементів (традиції, обряди, фольклор, ремесла, гастрономія, знання та навички), що мають виняткове значення для ідентичності та розвитку спільнот. Підкреслено, що обидві форми спадщини є взаємопов'язаними і становлять єдине ціле – національне багатство, що потребує збереження та популяризації.

2) Визначено значення історико-культурних надбань у формуванні туристичного продукту. Проаналізовано, що історико-культурна спадщина є фундаментальною основою для створення унікальних туристичних продуктів. Саме наявність автентичних пам'яток та живих традицій приваблює значну частку туристів, слугуючи основним мотивом для вибору DESTINATION.

3) Проаналізовано світовий досвід використання об'єктів культурної спадщини у туризмі. Світова практика свідчить про значний потенціал культурного туризму як потужного інструменту розвитку. Однак, його ефективність прямо залежить від якості управління, що передбачає забезпечення балансу між економічною вигодою, збереженням автентичності спадщини, врахуванням соціальних та екологічних аспектів, а також налагодженням ефективної співпраці між усіма учасниками процесу. Досвід Європи, зокрема, демонструє значну частку культурного туризму у загальному обсязі та акцент на збалансованому підході до зростання та збереження.

4) Оцінено сучасний стан використання об'єктів культурної спадщини в туристичній діяльності України. В Україні, незважаючи на багатство історико-культурних ресурсів та наявність державної політики у сфері їх обліку та охорони, розвиток туризму на їх основі стикався з низкою проблем

(недостатньо розвинена інфраструктура, економічна залежність, концентрація бізнесу). Повномасштабна російська агресія докорінно змінила ситуацію, спричинивши масові руйнування матеріальних об'єктів спадщини та інфраструктури, що підтверджується офіційними даними про тисячі уражених пам'яток та закладів культури станом на квітень 2025 року. Водночас, попри ці виклики, галузь демонструє певні ознаки адаптації та стійкості, що проявляється, зокрема, у збільшенні податкових надходжень у 2024 році порівняно з попередніми періодами.

5) Виявлено основні проблеми та виклики, пов'язані з використанням і збереженням таких об'єктів. Дослідження виявило першочергові проблеми, спричинені війною: фізичне знищення та пошкодження матеріальної культурної спадщини, загроза втрати нематеріальних традицій через конфлікти та міграцію населення, значне скорочення туристичних потоків, фінансова нестабільність галузі та відтік кадрів. Ці виклики накладаються на існуючі до війни проблеми, такі як необхідність покращення туристичної інфраструктури (дороги, транспорт) та модернізації туристичних продуктів.

6) Розроблено приклад ефективного туристичного маршруту на основі нематеріальної культурної спадщини Рівненщини. На основі аналізу потенціалу регіону та ідентифікованих нематеріальних елементів спадщини, розроблено детальний приклад дводенного туристичного маршруту. Запропонований маршрут демонструє можливість інтеграції унікальних місцевих традицій у туристичний продукт. Важливою особливістю маршруту є пропозиція використання сучасних технологій (доповнена реальність біля Юзефінського дуба) та інтерактивних форм (театралізовані елементи, безпосередня участь у підготовці до обряду) задля підвищення атрактивності туру, залучення різних категорій туристів та сприяння більш глибокому зануренню у нематеріальну спадщину, що відповідає завданням її ефективного використання та популяризації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алещенко Л.О. Прибуток, як стратегічний інструмент розвитку молодіжного підприємництва в туристичному бізнесі. *Економічний простір*. 2020. № 164. С. 28–34. URL: <http://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/650>
2. Алещенко Л.О. Мале підприємництво як ефективний напрям розвитку туризму на селі. *Таврійський науковий вісник*. 2020. № 1. С. 72–78. URL: <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/issue/view/>
3. Бабов К.Д., Нікіпелова О. М. Курорти України державного та місцевого значення. Одеса: Пальміра, 2014. С.12-26.
4. Баженова С., Пологовська Ю., Бикова М. Реалії розвитку туризму в Україні на сучасному етапі. *Наукові перспективи*. 2022. № 5(23). С. 168–180.
5. Бакурова Г.В., Очеретін Д. В. Оцінка рекреаційної привабливості регіону. *Збірник наукових праць*. Вип. 183 у 3-х томах. Т. III. Дніпропетровський ДНУ, 2002. С. 617-622.
6. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К.: ВЦ КНУ, 2002. 396 с.
7. Бойко В., Далевська Н. Розвиток туризму після збройних конфліктів у різних країнах світу. *Управління змінами та інновації*. 2022. №3. С. 5–10.
8. Бойко В. О. Розвиток зеленого туризму у південному регіоні. Підприємництво в аграрній сфері: глобальні виклики та ефективний менеджмент : *матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції* : у 2 ч. (12–13 лютого 2020 р.). Запоріжжя : ЗНУ, 2020. С. 65–68
9. Бойко В.О., Драгота І.П. Глемпінг – ексклюзивний туристичний продукт сьогодення. The I International Science Conference on Multidisciplinary Research (January 19–21, 2021). Berlin, Germany, 2021. P. 208–210.
10. Борблік К.Е. Сталий розвиток ринку туристичних послуг: сутність, цілі та особливості. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Випуск №1(69). С. 65–73.

11. Бунтова Н. В. Потенціал України на міжнародному ринку туристичних послуг. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. № 17. С. 21–24.
12. Бутко М.П., Аншугіна І. О. Розвиток мережі шляхів автомобільного сполучення та її роль у зміцненні туристичного потенціалу України. *Регіональна економіка*. 2014. №2. С.23.
13. Валентюк І. В. Організаційно-економічні механізми державного регулювання туристичної сфери України : дис. канд. наук з держ. упр. Київ, 2005. С. 163.
14. Вечерський В. В. Культурна спадщина України. vue.gov.ua, 2022. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%9A%D1%83%D0%BB%>.
15. Воронкова Т., Притуленко А. Міжнародний туризм і його вплив на соціально-економічний розвиток України. *Ефективна економіка*. 2020. № 11. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/11_2020/85.pdf.
16. Герасимів З. М., Христенко Г. М. Особливості розвитку туризму в Україні. *Ефективна економіка*. 2021. № 5. С. 25-35.
17. Головкова Л. С., Юхновська Ю. О. Комплексний аналіз та оцінка впливу чинників на формування та розвиток туристичної галузі України. *Бізнес Інформ*. 2020. №2. С. 179–186.
18. Горіна Г.О. Ринок туристичних послуг: управління розвитком в умовах просторової поляризації: монографія. Кривий Ріг : Видавець ФОП Чернявський Д.О., 2016. 305 с.
19. Гурська І.С., Герасимів Г.М. Фактори розвитку туристичного бізнесу в умовах ринку. *Агросвіт*. 2019. № 20. С. 88–92.
20. Гурська І.С., Федуняк І.О., Стемковська І.В. Формування та перспективи розвитку ринку туристичних послуг в Україні під час та після пандемії. *Агросвіт*. 2021. № 5 – 6. С. 63-67.
21. Дворська І. Туристична галузь після війни: чи можлива реанімація та антикризове управління? URL: <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952>.

22. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
23. Кириченко С. Подорожі та війна: якою буде туріндустрія після перемоги. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/21/689436/>.
24. Клейман А.А., Евреїнов О.Б. Інфраструктура туризму: стратегія розвитку: монографія / під редакцією проф. А.А. Клеймана. СПб.: Д.А.Р.К., 2014. 384 с.
25. Колотуха О. Геопросторові аспекти пішохідного туризму. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм*. 2019. № 2(1). С. 6–17.
26. Кондратенко О.Ю. Геополітика – сутність феномену та його еволюція. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія, соціологія, політологія*. 2015. № 4. С. 98–107.
27. Концепція Стратегії повоєнного відновлення та розвитку України / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/sites//files/2022-05/stratvidnovlennyakoncept-v2.pdf>.
28. Корчевська Л. Стан, особливості та перспективи туризму у воєнний та поствоєнний періоди. *Управління розвитком сфери гостинності: регіональний аспект : матеріали Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції, м. Чернівці, 5 травня 2022 р. Чернівці : Технодрук, 2022. С. 337–341.*
29. Кот С. І. Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні» / 18 квітня 2018 р / Київ – 2018
30. Кулиняк І.Я., Жигало І.І., Ярмола К.М. Туристична галузь в умовах пандемії COVID-19: тенденції та заходи підтримання. *БІЗНЕСІНФОРМ*. 2021. № 1. С. 177–184.
31. Лікувально-оздоровчий, медичний та психологічний туризм – види туризму, які набувають популярності в умовах війни. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/travel/-1647724135.html>
32. Логунцова І.В. Рихліцький В. Внутрішній туризм в Україні мав би

рости: як змінилась галузь і куди зник «бюджетний» мандрівник. *Економічна правда* веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/09/23/665405/>.

33. Лужанська, Т. Ю., Теличко Т. В., Деркач В. Ю. Основні аспекти геополітичних процесів в сфері туристичної діяльності. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. Карпатська вежа, 2016. №21(16). С.63-63.

34. Любіцева О. О. Туристичні ресурси України: Навч. посіб. Київ: Альтерпрес, 2007. 369 с.

35. Магдик Н. Туризм під час війни: як відпочивати в Україні цього літа. *segodnya.ua*, 2022. URL: <https://ukraine.segodnya.ua/ua/ukraine/turizm-vo-vremya-voyny-kak-otdyhat-v-ukraine-etim-letom-1629651.html>.

36. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України: навч. посіб. для студентів вузів. Львів, 2014. 259 с.

37. Носирев О., Деділова Т., Токар І. Розвиток туризму та індустрії гостинності в стратегії постконфліктного відновлення економіки України. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2022. Вип. 1(26). С. 55–68. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2022/22nooveu.pdf>.

38. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону : монографія / за заг. ред. В.Г. Герасименко. Одеса : ОНЕУ, 2016. 262 с.

39. Паньків Н.Є. Соціально-екологічний підхід до розроблення стратегії сталого розвитку туризму територіальних громад. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2020, т. 30, № 3. С. 71–76.

40. Парфененко Г. Як війна в Україні вплинула на туризм Німеччини та США. URL: <https://dip.org.ua/nimechchina/stalo-vidomo-yak-vijna-v-ukraini-vplinuli-na-turizm-nimechchini-ta-ssha-ozvucheno-nevtishni-prognozi/>.

41. Пестушко В.М. Український туризм у контексті глобалізації: сучасний стан і перспективи. *Географія та економіка в рідній школі*. 2015. №4. С.257.

42. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 січня 2018 р. № 626

«Про внесення змін до Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України». Правова охорона культурної спадщини: збірник документів. Київ, 2006. С. 393-396.

43. Роїк О. Р., Недзвецька О. В. Шляхи розвитку туристичної сфери України у воєнний період. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : економічні науки*. 2022. Випуск 46. С. 11–15.

44. Рудий Г. Я. Проблеми збереження музейної спадщини України: за результатами аналізу матеріалів республіканської періодики 1930-х рр. *Український історичний журнал*. 2014. № 6. С. 127-135.

45. Святохо Н.В. Концептуальні основи дослідження туристичного потенціалу регіону. *Економіка і управління*. 2007. №2. С. 30-36.

46. Смірнов І.Г. Логістичне оцінювання рекреаційно-туристичних об'єктів та ресурсів (в контексті логістичної моделі сталого розвитку туризму). Велика Волинь: наук. зб. Вип. 42. Житомир: М. Косенко, 2013. С. 239-246.

47. Ткачук Л. М. Актуальна геополітична ситуація як чинник розвитку регіонального туризму. *Регіональна політика: політико-правові засади, урбаністика, просторове планування, архітектура*. Частина 2 : зб. наук. праць, 2019. Вип. 5. С. 169-173.

48. Ткачук Л. М. Актуальні тенденції розвитку туризму в Україні: геополітичний контекст. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 4 : Географія і сучасність : зб. наук. праць*. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 33. С. 233-243.

49. Турзбір в Україні за перші чотири місяці 2022 року зріс на 65%. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/turzbir-v-ukrayini-za-pershi-chotiri-misyaci-2022-roku-zris-na-65>.

50. Шабардіна, Ю. В. Рекреаційний потенціал як складова продуктивних сил регіонального економічного простору: дис. канд. екон. наук: Ю.В.Шабардіна, Чернігівський державний технологічний університет.

Чернігів, 2011. 21 с.

51. Юхновська Ю. О. Вплив глобалізації та євроінтеграції на туристичну галузь України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. Вип. 23(2). С. 147-152. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2019_23\(2\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2019_23(2)) 30.

52. Boiko, V., Liubynskyi, O., Strikha, L., Zarakhovskiy, O.Y., Neilenko, S. (2021). International journal of computer science and network security. Vol. 21. №4. PP. 167–177.

53. Crisis in Hospitality and Tourism: A study on the impacts of terrorism on Indian Hospitality and Tourism Industry URL: <https://www.researchgate.net/>.

54. Economic Impact Report, 2019. URL: <https://wttc.org/Research/Economic-Impact>.

55. European Court of Auditors. EU Support to tourism. Need for a new orientation and a better funding approach. 2021. 58 p.

56. How the war in Ukraine will affect European tourism. globetrender.com, 2022. URL: <https://globetrender.com/2022/04/28/how-the-war-in-ukraine-will-affect>.

57. Karнаushenko, A., Petrenko, V., Tanklevska, N., Borovik, L., & Furdak, M. (2020). Prospects of youth agricultural entrepreneurship in Ukraine. Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal, 6(4), 90–117. DOI: <https://doi.org/10.51599/are.2020.06.04.06>.

58. Kyrylov Y., Hranovska V., Boiko V., Kwilinski A., & Boiko L. (2020), International Tourism Development in the Context of Increasing Globalization Risks: On the Example of Ukraine's Integration into the Global Tourism Industry. Journal of Risk and Financial Management, 13 (12), 303.

59. Lyulyov O., Us Y., Pimonenko T., Kwilinski A., Vasylieva T., Dalevska N., Polcyn J., & Boiko V. The Link between Economic Growth and Tourism: Covid-19 Impact. Proceedings of the 36th International Business Information Management Association (IBIMA) 4–5 November 2020 / S. Khalid, S. Soliman (ed.). Granada : IBIMA Publishing, 2020. P. 8070–8086.

60. Smart parking: global market size 2018/2023. URL: <https://www.statista.com/statistics/874999/global-smart-parking-market-size>.
61. Sönmez S.F. Tourism, Terrorism and Political Instability // *Annals of Tourism Research*, 1998. – Vol. 25, № 2. – P. 416-456. 18. Звіт Всесвітнього економічного форуму. URL: <http://www3.weforum.org/docs/TT1/WEFGlobalTravel&TourismReport2015.pdf>.
62. Top funded digital health categories worldwide in 2019. URL: <https://www.statista.com/statistics/736163/top-funded-health-it-technologies>
63. UNWTO Tourism Highlights, 2019 URL: <http://mkt.unwto.org/publication/unwto-tourism-highlights-2019-edition>.
64. Webster, C. and Ivanov, S.H. (2014), “Geopolitical drivers of future tourist flows”, *Journal of Tourism Futures*, Vol. 1 No. 1, pp. 59-69/.
65. World Travel and Tourism Council WTTC URL: <https://wttc.org/>.